

Ki, hol, mit?

Becsülendő udvariassága ellenére csupa feszült, sőt ingerült kételkedés és visszakérdezés Kálmán Béla: *Nyelvtudomány és őstörténet** című vitacikke: kik, hol, mikor állították volna mindazt, amit manapság a „hivatalos nyelvészet” szemére vetnek műkedvelők, laikusok vagy legalábbis: a tudományos intézményeken kívül állók?

A kételkedés és a visszakérdezés jogos; még akkor is, ha a visszakérdező hamarabb és pontosabban válaszolhatna, mint vitafelei. Szerintem azonban ilyen szigorral elsősorban a szaktudósokat volna helyes faggatni. Az amatőr, a „magánkutató” keze ügyében nincsenek mindig ott a segédkönyvek, alapvető munkák, folyóiratkollekciók, katalógusok; akárhányszor közelébe sem fér ilyesminek. Ennek ellenére évtizedek során olvasmányai, töprengései helyes meglátásokra vezethetnek; amikor azonban beszámolna ezekről, pontatlanul említ egy nevet, egy könyvcímet, elvét egy évszámot, mire neveltségessé teszik, holott a lényegben lehet igaza. Nemcsak mulatságos, de elég tragikus dolog is ez.

Tény, hogy a magyar nyelvészet és őstörténet hivatásos szaktekintélyeinek szövegei — sajnos — telvék soha nem ellenőrzött kijelentésekkel, vagy ahogy régebben nevezték az ilyesmit: „feneketlen” állításokkal. Sokan állítják például, hogy a nagy oklevélkutató, történész, könyvtárszervező Horvát István — sületlen diákvíceekkel vélte volna megoldhatónak az őstörténet kérdéseit. Hogy szerinte Nabukodonozor annyit jelentene: „Ne bolondozzon az úr.” (Ezt két nemrégiben megjelent könyvecskében is olvashattuk; az egyik Komoróczy *Sumér-magyarológija*, a másik Pusztai *Ugor-török háborúja*; ám egyetemi ember létükre a konkrét mű, lapszám stb. adatolása nélkül!)

Még a legtekintélyesebb és -szakszerűbb Zsirai Miklós is *Finnugor rokonságunk* című könyvében (1937 — a Magyar Tudományos Akadémia kiadása!) az 505. lapon olyan etimológiákat tulajdonít Horvátnak, hogy Karthago=Kard-hágó, Jeruzsálem=Gyerősolyom, s hogy Horvát szerint „a bibliai Dávid székely eredetű; és állítja mindezt az állítólagos mű címének, lapszámának és egyéb adatoknak a megjelölése nélkül, holott az ilyesmit a laikusoktól szigorúan megkövetelik.

Évekig böngésztem Horvát István dolgozatait, a vas népről szóló munkája kivételével nagy nehezen mind megkerítettem őket, és semmi ehhez hasonlót nem találtam bennük, még a Nabukodonozor név is csak Nabuchadezer alakban fordul elő nála. Végül egy ismeretterjesztő laphoz fordultam: hol állított ilyesmit Horvát István? Egy tekintélyes szaktudóssal, Vámbéri Gusztávval írtak választ. Ebből idézem: „Horvát István (Nabukodonozor [...] stb.) szöfejtése nyelvészeti és történelmi irodalmunkban nem lehet [...] Feltételezhető, hogy Horvát István botlásokkal, tárgyi tévedésekkel teli munkáit bíráló kortársainak csupán egyik élcéről van szó.” (Bp., 1977, október 1.) Igen ám, de amikor egy neves filológus megint hasonlóan „idézett” Horvát Istvántól, és kértem a szerkesztőséget, hogy a nekem levélben küldött választ nyilvánosan is közöljék — nem tették meg!

Ha Zsirai Miklós egy pillantást vet Horvát István *Rajzolatok* (1825) című könyvecskéjébe, láthatta volna, nála nincs szó Dávid király „székely származásáról”, csak arról, hogy a filiszteusokhoz menekült Dávidot azok a „székely nagy” (prefectus provinciae, Markgraf: határőrparancsnok) ranggal tüntették ki; Horvát szóhasználatában ugyanígy a „székely” szó határórt jelent! (Gyanítom, honnét a tudós szerzőnél e félreértés: Fáy Elek a *Magyarok őshonában* [1908] a palesztinai szöl [szolim] népet összefüggésbe hozta az ókori siculus, szekeles, „székely” néppel, márpedig Dávid egyik asszonya, Bethsabé — a meggyilkoltatott hitteus Uriás volt

* Forrás, 1982. 6.

felesége, Bölcs Salamon anyja — a szol népből származott volna... Ime, szigorú filozofok is összetéveszthetik a tavalyi harangszót — a tavalyelőttivel!

Alig volt még történész vagy nyelvész, aki annyit filologizált, idézgetett és hivatkozott volna, mint Horvát István. Legtöbb tanulmánya szinte olvashatatlan a sok idézettől. És mi haszna volt belőle? Nem védte ez meg sem a tévedésektől, sem kollégái rosszindulatú torzításaitól és rágalmaitól.

Továbbá: van úgy, hogy némely szaktudósok nem létező helyeket idéznek, fontos állításokat elhallgatnak.

Itt van például Sajnovics János esete. Ő terelte „végre helyes irányba” a nyelvészeti kutatásokat, megalapozott irányt mutatott stb. Ehhez képest meglepőnek tarthatja a magamfajta laikus, hogy nevezetes munkája, a *Demonstratio* kétszáz év alatt sem kerülhetett a nagyközönség kezébe. Amikor végre nagy kinnal latinul átsilabizáltam, három meglepetés is ért.

1. Sajnovics nemcsak magyar—lapp nyelvrokonságról beszél, de továbbmenve: magyar—lapp—finn—török—kínai nyelvrokonságról is! Még egy maréknyi magyar—kínai szöveghasonlítást is közöl. Tehát nem is annyira a finnugrizmus, mint a turánizmus előfutára!

2. Sajnovics az ötleteit, mint maga ezt nagyon szerényen közli, mindenütt Max Helltől* kölcsönzi (erről különben Zsirai is ír), tehát az úttörést Sajnovics—Hell—,tétel—ként kellene emlegetnünk — szakszerűen.

3. Az ember kajánul felezi fel, hogy ez a Sajnovics éppen olyan kedves, „romantikus, délibábos”, amilyennek Horvát Istvánt tartják mások. Például Karélia eredeti nevében — Karjel — szerinte a magyar *kar* és *jel* szó van, ehhez ábrát is közöl! És milyen vidám kis verseket ír!

Hosszú volna felsorolni, hány, Sajnovicsról szóló méltatás, ismertetés hallgatja el a fentieket. Zsirai idézett nagy tankönyvében külön fejezetet szentel Sajnovicsnak, de turánizmusát, „délibábosságát” nem említi. Pedig elmarasztalja vele szemben többek közt a délibábos Kalmár Györgyöt. Holott Kalmár utalása a kínai—magyar nyelvrokonságra egy bordában szövéddött Sajnovics idevágó megállapításával; időben ámulatra méltó módon egybeesik vele. (Lakó György új Sajnovics-könyvéhez sajnos nem jutottam hozzá, nem tudom, mit ír erről.)

Avagy itt van az a nevezetes tétel, amelyre Kálmán Béla is hivatkozik: „Mivel a beszédhangok száma véges, nincs kettő a 4000-5000-re becsült számú nyelv között, amelyben ne akadna néhány egymáshoz hangtani és jelentéstanai szempontból hasonló szó.” Más szerzők 1-2 száznyi ilyen véletlent is megengednek. „Pedig hát nincsen két olyan nyelv a világon, melyben 100-200, egymáshoz jelentésre hasonló, hangzásra összecsengő szót ne lehetne találni” — vallja Bárczi Géza *Magyar szöveftől szótárában* (Bp., 1941. V.).

Akkor hadd kérdezzük meg: ki, mikor, hol végezte el azokat az összehasonlításokat, amelyek alapján e feltevés bizonyítható?

Van egy javaslatom: valamelyik nyelvészeti intézet hasonlítsa össze a magyar nyelv szókincsét száz nem-rokon és nem-szláv, területileg arányosan kiválasztott eurázsiai és északkelet-afrikai nyelvvel. Utána e nyelvekkel hasonlítsa össze egy másik, nem ebből a térségből való nyelvet. Ha ezt az összehasonlítást nagy szigorúsággal megejtette, utána bizonyára a laikusok is megnyugosznak.

Fogarasi János, az akadémiai nagyszótár társszerzője több mint száz évvel ezelőtt figyelmeztetett, hogy a nyelvek eredetéről és rokonságáról a végső szót csak akkor lehet majd kimondani, amikor minden nyelvet összehasonlítottak minden nyelvvel. (Csak persze a *Fus*t és a *pes*, *ped*ist nem a *lábbal* kell egybevetni, hanem a *patával*; az *Eckét* nem a *sarokkal*, hanem az *ékkal*; a *Pein* szót nem a *kinnal*, hanem a *fájjal*; az óegyiptomi *kin* szót viszont nem a *sárgával*, hanem a *kénnel* [sulfur]; a szintén óegyiptomi *mo* szót nem a *víz főnévvel*, hanem a *mos igével*; a *levegőt* nem az *aerrel*, hanem a könnyút jelentő *levisszel* és a *Lufttal*; az angol *bellyt* [has] nem az *intestinnel*, hanem a *béllel*, és így tovább. És amikor elkészült az óriási algoritmus, akkor és csak akkor jöhet a komputer meg a valószínűségszámítás, hogy mi a véletlen ebből, és mi nem az! Akkor, és csakis akkor. És addig? Addig túrni kell a laikusok lelkes hasonlítgatásait, és *nem rendőrt kiáltani*, mint ahogy az Akadémia egyik nesztora 1942-ben hevesen kitört. Nem from ide a nevé — tiszteletből.)

Van Kálmán Bélánál egy megkezdett következtetés, ami félbeszakad, és csak a cikke végén fejezi be: „Egy hid megépítését mérnökre bizzák. Ha megbetegszünk, orvoshoz fordulunk. Ha peres ügyünk van, egy jogász véleményét

* Hell Miksa különben az egykori kolozsvári piarista gimnázium, a mai 3-as számú Matematika—Fizika Líceum tanára volt.

kérjük.“ Amiből rögtön világos: ha a nyelv érdekel, a nyelvészekhez kell fordulnunk. Csakhogy: ha a mérnök elszámítja magát, leszakad a híd. Ha rossz az orvos, hamar elpatkol a beteg. Ha rest az ügyvéd, két évvel többet kapunk a kelleténél. Am mi a gyakorlatban a próbája, a próbaköve a nyelvészetnek? Miből derülhet ki, hogy emberöltőkön át valótlan dolgokat tanítanak a nyelvrol?

Rövid távon ez nem egykönnyen derül ki. Hosszú távon?

Mintegy száz éve, hogy a finnugor származáselmélet teljes diadalt aratott. És mintegy száz éve — meglátásom szerint — a magyar nyelv propagációja csökken. Lehet ez képzelődés, üldöztetési rögeszme — de tény, hogy századunkban mind kevesebben ismerik, használják. Megdöbbentő módon csökken a magyar nyelv érvénye, „bűvköre“. Új intézmények, vállalatok, létesítmények, gyártmányok, építmények, termékek nevei, új műszavak között egyre kevesebb a magyar szó — a hazájában. A légkörtani intézet: meteorológiai; a térképészeti vállalat: kartográfiai. A rádió hirdetések helyett reklámot közvetít. A mélyvasút metró, a villanybusz trolí; senki sem táborozik, hanem kempingezik, nem keres szállást, beszállót, hanem motelben, hotelben igényel férőhelyet. És a mozik, szállodák, áruházak, gyógyszerek nevei? Már nyelvvédő tanulmányok jegyzeteiben is, a helyett, hogy „a Nyelvtörben“, ezt olvashatjuk: „in Nyelvtör“!

Ha valaki fogalmat akar alkotni a magyar nyelv mai térvesztésének arányairól, olvassassa *Az orvostudomány aktuális problémái* című folyóiratot — hemzseg az olyan idegen szavaktól, amelyeknek magyar megfelelője is van. Hiába a sok nyelvművelő, nyelvvédő rovat, adás, sőt folyóirat — szerintem a finnugor származáselmélet *szelleme* sugallja a nyelvünktől való elidegenedést; emiatt van, hogy nyelvünket sokan vidékiesnek, nehézkesnek vélik. A finnugor származáselmélet nem azonos a finnugor nyelvrokonság tényének állításával. Ennek az elméletnek az a lényege, hogy a finnugor népekből hiányzik a műveltségteremtő erő, a civilizációs eredetiség, és így tovább.

Kálmán Béla felemlegeti a finnugor népek néhány nagy művelődési teljesítményét. Ez valóban rendkívül szép tőle, elismerésre méltó. Am nézzünk csak bele azokba az egyetemi nyelvörténeti jegyzetekbe vagy akár a középiskolai tankönyvekbe, amelyekből nemzedékek hosszú sora tanult. Milyen elriasztó képet festenek a finnugor népekről, milyen sugallatokat adnak! Zsirai Miklós említett tankönyvében idézi Strahlenbergtől, hogy ezek a [finnugor] népek baromian ostobák — „so dumm wie das Vieh“ — (483.); és Strahlenbergnek külön fejezetet szentel. Flóók Károly, egykori akadémikusunk szerint a finnugor népek valaha a műveltség igen magas fokára jutottak el: neve azonban a könyvészeti jegyzékben sincs említés. A hasonló felfogású kiváló múlt századi történésznek, Nagy Gézáknak a neve és a munkássága szintén nincs, pedig ő is „finnugoros“ volt.

Miért nem nyelvészekhez fordul valaki, ha a nyelv dolgaira kíváncsi? — kérdi Kálmán Béla. Hadd feleljek megint csak a saját példámmal.

Olvastam egyszer egy angol régészeti közleményben: „akkor helyes lehet azoknak az epigráfusoknak (Albright, Crossland) a feltételezése, hogy a nagy kerekű szekerekkel utazó Királyi Szumirok a finnugor népek közé tartoznak?“ Ki máshoz fordulhattam volna felvilágosításért, mint az egyik tekintélyes finnugor tudományos intézet igazgatójához. (Nevet — tiszteletből — megint nem említek; tanúm van rá.) Kik ezek az epigráfusok, hol, mikor tételeztek fel ilyesmit? Hosszú idő után a neves tudós egy kollégájával megválaszolatlanul visszaküldte a levelem: ő ezekről nem hallott semmit. Eszébe sem jutott, hogy intézete tájékoztatást kérhetne a szóban forgó közleményt megjelentető angol tudományos intézettől!

A múltkoriban egy ismeretterjesztő folyóirat amolyan „tárgyilagos“ cikket közölt a finnugor népekről. Ebben többek között az áll, hogy sátoros őseink a műveltebb török népektől tanulták el a házépítést. Holott: a finnugor népeket egyes szakírók jellegzetesen házépítőknak, a törököket pedig jellegzetesen sátorlakóknak tekintik. Szó, ami szó, vannak bizonyos török sátrak, amelyek magasabb műszaki kultúrára vallanak, mint bizonyos ugor házak. De a ház az ház — a sátor az sátor; és a rosszindulatú sugallat az rosszindulatú sugallat.

Örvendetes, hogy Kálmán Béla jóhiszemű, és annyira tisztos hangot üt meg laikusokkal vitázva. Nem él azokkal a kötelező durvaságokkal, amelyekkel Hunfalvy óta Zolnai Gyulán át Zsirai Miklósig telve vannak a délibabosok ostorozó dörgedelmei: zagyva ábrándozó, megkerült ámokfutó, nemzeti gögtől felfuvalkodott szellemi kalandor stb., stb. Nyilván Kálmán Béla is számot vetett azzal, hogy olyan szellemek is szemben álltak a magyar nyelvrol alkotott nézeteikben a hivatalos állásponttal, mint Berzsenyi Dániel, Vörösmarty Mihály, Kőrösi Csoma Sándor, Czuczor Gergely, Fogarasi János, Bolyai János, Arany János, Jókai Mór, Móricz Zsigmond — és hogy különvéleményüknek legalábbis a *tünetértéke* van olyan, amin érdemes elgondolkodni.

Remélem, senki sem fog kioktatási szándékot látni abban a javaslatban, hogy nyelvész tudományunk alapító nagyságainak szerepét ne utódaik méltatásain, ne is pályafutásuk politikai-társadalmi hátterén mérjük le, hanem még mindig csak műveik alapján. Ez is bőségesen elég.

Mert ha valakik szerint az állítólag legalábbis környezetnek, a tundráknak a tárgyait és fogalmait is csak később tudták őseink szláv szavakkal megnevezni, csakúgy, mint a sivatag lényeit, s egyedül a szláv nevével hozták Szibériából (!), és ha az (anya)méh nevé is kénytelenek voltak a szláv *mjacsból* képzett szóból megalkotni (holott az még a szlávban is csak legfennebb bendőt, hólyagot, tömlőt, labdát jelent), ha olyan etimológiákkal teremtettek iskolát, miszerint *kopoltyú* szavunk a szláv *klepeto* 'rákolló' jelentésű szóból származik, akkor bizony ezen az sem ront, ha kiderítjük róluk, hogy mindnyájan Habsburg rendőrkémek, cári ohrana-ügynökök és Sturmbannführerek lettek volna.

Képzelnék csak el, egy szófőjtő szótárban (1941) a *jász* szócikkben *valóban* ez áll: „az óorosz *iasi* többes számú »alán« szóra megy vissza, más, valószínűleg déli szláv nyelv közvetítésével“; és képzelnék el, milyen kinban voltak ott a Zagyva táján, amíg déli szlávokkal nem találkoztak, mert arra a kérdésre, hogy hová valók, mifélék, így felelhettek csak: „khm-khm-ságiak, khm-khm-félék vagyunk.“ Akárcsak őseink, akik sok ezer éves urali, majd finnugor, ugor és előmagyar korszakukon át mind csak látták, hogy a hal feje táján, hátul van valami, ami lüktet, amibe halász-pákász létükre tán még zsinórokat is fűztek, de nem tudták kimondani a nevét, mert az nem volt, vagy nem merték, mert tabu volt; hogy felujjonghattak, amikor egyszer egy szlovén térítő szerzetes újját megcsípte a rákolló, s az — a totus pro parte (!) elve alapján — felkiáltott: *klepeto!* Ez az, kiáltottak fel őseink is, be csodás szemléleti közel esés, be izgalmas vizuális, kinetikus és taktilis asszociációk, nevezzük ezt mi artikulációs bázisunknak megfelelően *keleptyúnek*. Hiszen ez is csak úgy csiki-nyuki a vezi-veziben. Később, hogy a magasban élő gólya csőrétől megkülönböztessék, *mélyhangúsították*, hiszen a hal is lenn a mélyben él, s lett *koloptyu*, amiben nagy szerepet játszott, hogy látták, a szlávok a fejükön chlobokot viselnek, s ez is a hal feje táján van; aztán, mivel a szavaknak elő van írva a változás, a *koloptyúból* nem kalaptú, hanem *kopoltyú* lett, s később majd biztosan *pokolty* lesz, ha ki nem vesznek addig a halak és a — szavak.

Ezernyi ilyen etimológiát termeltek — „a nyelvben ne keress logikát!“ felkiáltással. És mindennek során, hogy mit ettek, főztek, varrtak, kalapáltak, tapasztottak őseink, és hol, merre, döntő érvényű megalapításokat hoztak az ember-tan, a táplálkozástörténet, a mezőgazdálkodás története, a településföldrajz, a technikatörténet és számtalan más terület számára, s ezenközben a legcsekélyebb aggályosság sem feszélyezte őket az illetékeség dolgában. Az illetékeség kérdése csakis akkor merülhet fel, ha mások beszélnek nyelvészetről.

Lehet akkor csodálkozni, hogyha ilyenekkel találkozunk az izgatott érdeklődő, és azt tapasztalja, hogy történeti-etimológiai szótárunkban szerepel magyar szóként az 1942-ből adatolt német *cugehör*, de nem szerepelnek földrajzi, természetrajzi, népnyelvi szókinsünk hatalmas rétegei, akkor inkább olyan laikusokkal társalog a nyelvről, olyan gépészmérnökökkel, gyógyszerészekkel vagy földkéreg-szerkezetani kutatókkal, akik legalább egy másik szakterületen kijártak már a módszeres gondolkodás és a logikus kérdésfelvetés iskoláját. Mivel nem létezhet egy külön logika csak az etimológusok számára, és egy másik az összes többi tudományok részére.

Szőcs István

